

1. સમર્ચનમ્

[વેદો ભારતના પ્રાચીન સમાજ અને ધર્મના આધારભૂત ગ્રંથો છે. વેદ ચાર છે - ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને અથર્વવેદ. વેદમાં આવતાં વચનોને મન્ત્ર કહે છે. વેદમન્ત્રોમાં ક્યારેક સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, તો ક્યારેક પ્રાર્થના. ક્યારેક કોઈનું વર્ણન છે, તો ક્યારેક કોઈ તત્ત્વજ્ઞાનની ગૂઢ વાત. પ્રસ્તુત પાઠમાં સ્તુતિ, પ્રાર્થના અને પૂજન-નમન માટેના ત્રણ મન્ત્રોનો સમાવેશ કરાયો છે.

વેદ વગેરેમાંથી પ્રેરણા લઈને અનેક સ્તુતિઓ, પ્રાર્થનાઓ જુદા-જુદા છંદોમાં રચવામાં આવી છે, જે લોકમાનસમાં સુરક્ષિત રહીને આપણી પાસે પહોંચી છે. આવાં ત્રણ સ્તુતિપદ્યો અહીં પ્રસ્તુત છે.

ગ્રંથના પ્રારંભમાં મંગલાચરણ કરવાની આપણી પરંપરા છે. આ દૃષ્ટિએ આ મન્ત્રો તેમજ શ્લોકો દ્વારા સંસ્કૃતના અધ્યયનનું મંગલાચરણ કરીશું.]

વૈદિકમ્

અગ્નિમીઢે પુરોહિતં યજ્ઞસ્ય દેવમૃત્વિજમ્ ।
હોતારં રત્નધાતમમ્ ॥ 1 ॥

- ઋગ્વેદ: ૧:૧:૧

અગ્ને વ્રતપતે વ્રતં ચરિષ્યામિ તચ્છકેયં તન્મે રાધ્યતામ્ ।
દ્વદમહમનૃતાત્ સત્યમુપૈમિ ॥ 2 ॥

- યજુર્વેદ: ૧:૫

નમઃ શમ્ભવાય ચ મયોભવાય ચ નમઃ શઙ્કરાય ચ
મયસ્કરાય ચ નમઃ શિવાય ચ શિવતરાય ચ ॥ 3 ॥

- યજુર્વેદ: ૧૬:૪૧

લૌકિકમ્

યં બ્રહ્મા વરુણેન્દ્ર-રુદ્ર-મરુતઃ સ્તુન્વન્તિ દિવ્યૈઃ સ્તવૈઃ
 વેદૈઃ સાઙ્ગ-પદ-ક્રમોપનિષદૈઃ ગાયન્તિ યં સામગાઃ ।
 ધ્યાનાવસ્થિતતદ્ગતેન મનસા પશ્યન્તિ યં યોગિનો
 યસ્યાન્તં ન વિદુઃ સુરાસુરગણાઃ દેવાય તસ્મૈ નમઃ ॥4॥
 ભયાનાં ભયં ભીષણં ભીષણાનાં
 ગતિઃ પ્રાણિનાં પાવનં પાવનાનામ્ ।
 મહોચ્ચૈઃપદાનાં નિયન્તુ ત્વમેકં
 પેરેષાં પરં રક્ષકં રક્ષકાનામ્ ॥ 5 ॥
 વયં ત્વાં સ્મરામો વયં ત્વાં ભજામો
 વયં ત્વાં જગત્સાક્ષિરૂપં નમામઃ ।
 સદેકં નિધાનં નિરાલમ્બમીશમ્
 ભવામ્બોધિપોતં શરણ્યં વ્રજામઃ ॥6॥

ટિપ્પણી

નામ (પુંલિંગ) : પુરોહિતઃ યજમાનના અભીષ્ટ કે સંસ્કારાદિ કર્મને કરાવનાર બ્રાહ્મણ **યજ્ઞઃ** હોમ, હવન
રત્નધાતમઃ રત્નોને ધારણ કરનાર **વ્રતપતિઃ** વ્રતોનો સ્વામી **શમ્ભવઃ** જેનાથી શમ્ - કલ્યાણ કે સુખ જન્મે છે
 તે **મયોભવઃ** જેનાથી મયસ્ - સુખ જન્મે છે તે **શઙ્કરઃ** જે શમ્-કલ્યાણ કરે છે તે **મયસ્કરઃ** જે મયસ્ -
 સુખ કરે છે તે **શિવતરઃ** અતિશય કલ્યાણકારી **સ્તવઃ** સ્તુતિ, ગુણોનું ગાન, વખાણ **સાક્ષિરૂપઃ** સાક્ષી તરીકે
 રહેનાર **નિરાલમ્બઃ** આલંબન વગરનો, પોતાની જાત પર ટકેલો.

(નપુંસકલિંગ) : નિધાનમ્ ખજાનો, ભંડાર

સર્વનામ : તત્ તે યમ્ જેને યસ્ય જેનો તસ્મૈ તેના માટે, તેને ત્વમ્ તું એકમ્ એક પરેષામ્ પારકાઓનું વયમ્ અમે ત્વામ્ તને.

વિશેષણ : દિવ્ય દિવ્ય, દેવતાઓને લગતું ભીષણ ભયંકર, ડરાવનાર, ભયાનક પાવન પવિત્ર કરનાર નિયન્ત્ર નિયંત્રણ કરનાર, કાબૂમાં રાખનાર પર શ્રેષ્ઠ, ઉત્તમ

અવ્યય : નમઃ પ્રણામ હો ! નમન કરું છું.

સમાસ : વરુણેન્દ્ર-રુદ્ર-મરુતઃ (વરુણઃ ચ ઇન્દ્રઃ ચ રુદ્રઃ ચ મરુત્ ચ ઇતિ વરુણેન્દ્ર....મરુતઃ, - ઇતરેતર દ્વન્દ્વ) સુરાસુરગણાઃ (સુરાઃ ચ અસુરાઃ ચ ઇતિ સુરાસુરાઃ, - દ્વન્દ્વ । સુરાસુરાણાં ગણાઃ સુરાસુરગણાઃ - ષષ્ઠી તત્પુરુષ 1) દેવતાઓ અને અસુરોના સમૂહ, દેવોના અને અસુરોના ગણ (આ પાઠ્યપુસ્તકમાં આપવામાં આવેલા સમાસવિગ્રહ માત્ર અધ્યાપન સહાય માટે આપવામાં આવ્યા છે.)

ક્રિયાપદ (પ્રથમ ગણ) : (પરસ્મૈપદ) ચર્ (ચરતિ) આચરણ કરવું ગૈ (ગાયતિ) ગાવું, ગાન કરવું દૃશ્ - પશ્ય (પશ્યતિ) જોવું, દેખવું સ્મૃ (સ્મરતિ) યાદ કરવું, સ્મરણમાં લેવું ભજ્ (ભજતિ) ભજવું, ભક્તિ કરવી નમ્ (નમતિ) નમન કરવું, નમવું વ્રજ્ (વ્રજતિ) જવું, પ્રાપ્ત કરવું.

વિશેષ

(1) શબ્દાર્થ : **ઈંઢે (ઈંડે)** સ્તુતિ કરું છું. **ઋત્વિજમ્** ઋત્વિક્ કર્મ કરનારને **હોતારમ્** હવન કરનારને, હોમ કરનારને **શકેયમ્** શકું. સમર્થ બની શકું. **રાધ્યતામ્** સિદ્ધિ કરાવો. સિદ્ધ કરી આપો. **ઉપૈમિ** પાસે જાઉં છું. પ્રાપ્ત થાઉં છું. **સ્તુન્વન્તિ** સ્તુતિ કરે છે. ગુણગાન કરે છે. **સાઙ્ગ-પદ-ક્રમોપનિષદૈઃ** છ વેદાંગો, પદપાઠ, ક્રમપાઠ તેમજ ઉપનિષદોની સાથેના **ગાયન્તિ** ગાન કરે છે. **સામગાઃ** સામ મંત્રોનું ગાન કરનાર **ધ્યાનાવસ્થિતતદ્ગતેન** ધ્યાનની અવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા **મનસા** મન વડે **વિદુઃ** જાણે છે. પ્રાપ્ત કરે છે. **મહોચ્ચૈઃપદાનામ્** મોટાં અને ઊંચાં પદો (ધરાવનાર)ના **પરેષામ્** ઉત્તમોમાં, શ્રેષ્ઠોમાં **જગત્સાક્ષિરૂપમ્** જગતના સાક્ષીરૂપ **એકમ્** એકમાત્ર **ભવામ્બોધિપોતમ્** સંસારરૂપી સાગરની પાર ઉતારનાર નાવ **શરણ્યમ્** શરણમાં જવા લાયક, આશરો લેવા માટે યોગ્ય.

(2) સન્ધિ : અગ્નિમીઢે (અગ્નિમીડે) (અગ્નિમ્ ઈંઢે) । તચ્છકેયમ્ (તત્ શકેયમ્) । તન્મે (તત્ મે) । ઇદમહમનૃતાત્ (ઈદમ્ અહમ્ અનૃતાત્) । ત્વમેકમ્ (ત્વમ્ એકમ્) । ભજામો વયમ્ (ભજામઃ વયમ્) । સદેકમ્ (સત્ એકમ્) ।

[વેદોની ભાષા સસ્વર એટલે કે સ્વર સાથે બોલાય છે અને લખાય છે. સ્વર ત્રણ છે : ઉદાત્ત, અનુદાત્ત અને સ્વરિત. ઋગ્વેદના મંત્રોને બોલતી વખતે ઉદાત્ત સ્વર થોડો ઊંચેથી, અનુદાત્ત સ્વર થોડો નીચેથી અને સ્વરિત સ્વર મધ્યમ લયથી બોલાય છે. જ્યારે ઋગ્વેદ તથા યજુર્વેદના મંત્રોને લખતી વખતે અનુદાત્ત સ્વર બતાવવા માટે — આ રીતે જે-તે અક્ષરની નીચે આડી રેખા દોરવામાં આવે છે. એ જ રીતે સ્વરિત સ્વર બતાવવા માટે ' આ રીતે જે તે અક્ષરની ઉપર ઊભી રેખા દોરવામાં આવે છે. ઉદાત્ત સ્વર બતાવવા માટે કોઈ ચિહ્ન વપરાતું નથી.]

સ્વાધ્યાય

1. અધોલિખિતાનાં પ્રશ્નાનામ્ ઉત્તરાણિ લિખત ।

- (1) કમ્ પુરોહિતમ્ ઈંડે ?
- (2) યજ્ઞસ્ય દેવઃ કઃ અસ્તિ ?
- (3) અહં કિં ચરિષ્યામિ ?
- (4) દિવ્યૈઃ સ્તવૈઃ કે સ્તુવન્તિ ?
- (5) વયં કં શરણં વ્રજામઃ ?

2. પ્રકોષ્ટાત્ ઉચિતં પદં ચિત્વા વાક્યપૂર્તિં કુરુત ।

(1) અહં રત્નધાતમમ્ ઈઠે ।	(અગ્નિમ્, યજ્ઞમ્, પુરોહિતમ્)
(2) ઇદમ્ અહમ્ ઉપૈમિ ।	(અનૃતાત્, સત્યમ્, વ્રતમ્)
(3) યોગિનઃ પશ્યન્તિ ।	(જ્ઞાનેન, ચક્ષુષા, મનસા)
(4) સુરાસુરગણાઃ દેવસ્ય ન વિદુઃ ।	(સ્વરૂપમ્, નિવાસમ્, અન્તમ્)
(5) વયં ત્વાં જગત્સાક્ષિરૂપં ।	(ભજામઃ, નમામઃ, સ્મરામઃ)

3. પ્રકોષ્ટગતં પદં પ્રયુજ્ય અધોલિખિતાનિ વાક્યાનિ પ્રશ્નાર્થસ્વરૂપે પરિવર્તયત ।

(1) દેવાય નમઃ ।	(કસ્મૈ)
(2) સાઙ્ગ-પદ-ક્રમોપનિષદૈઃ વેદૈઃ સામગાઃ ગાયન્તિ ।	(કે)
(3) યોગિનઃ દેવં પશ્યન્તિ ।	(કમ્)

4. અધોલિખિતાનાં પ્રશ્નાનામ્ માતૃભાષાયામ્ ઉત્તરાણિ લિખત ।

- (1) અગ્નિદેવની કઈ-કઈ વિશેષતાઓ મન્ત્રમાં વર્ણવી છે ?
- (2) અગ્નિથી કયું વ્રત લેવામાં આવ્યું છે ?
- (3) યોગીઓ કોનાં દર્શન કરે છે ? કેવી રીતે ?
- (4) ભક્ત જેના શરણમાં જાય છે, તે દેવતત્ત્વ કેવું છે ?

5. શ્લોકપૂર્તિં કુરુત ।

- (1) અગ્નિમીઠે રત્નધાતમમ્ ॥
- (2) નમઃ શંભવાય શિવતરાય ચ ॥
- (3) વયં ત્વાં સ્મરામો વ્રજામઃ ॥

6. ક-વિભાગં ય-વિભાગેન સહ યથાર્થરીત્યા સંયોજયત ।

ક	ય
(1) અગ્નિમ્	(1) નમઃ
(2) શિવાય	(2) પુરોહિતમ્
(3) દિવ્યૈઃ	(3) ન વિદુઃ
(4) અન્તમ્	(4) પ્રાણિનામ્
(5) સામગાઃ	(5) સ્તવૈઃ
(6) ગતિઃ	(6) ગાયન્તિ
	(7) બ્રહ્મા

પ્રવૃત્તિ

- વેદની આ ઋચાઓ તથા પ્રાર્થનાના શ્લોકો કંઠસ્થ કરો.
- આવી બીજી ઋચાઓ અને પ્રાર્થનાઓ સુવાચ્ય અક્ષરે લખી વર્ગખંડમાં પ્રદર્શિત કરો.
- શાળાની પ્રાર્થનાસભામાં મન્ત્રોનું તથા શ્લોકોનું ગાન કરો.